

8- İ'lem eyyühe'l-aziz! İnsanı hayvandan ayıran şeylerden

İ'lem eyyühe'l-aziz! İnsanı hayvandan ayıran şeylerden:

Biri, mazi ve müstakbel ile alâkadar olmasıdır. Hayvan bu iki zamanı bihakkın düşünecek bir idrake mâlik değildir.

İkincisi, gerek enfüsî gerek âfakî yani dâhilî ve haricî şeylere taalluk eden idraki, küllî ve umumîdir.

Üçüncüsü, inşaata lâzım olan mukaddimleri keşif ve tertip etmektir. Mesela, bir evin yapılması için lâzım olan taş, ağaç, çimento misillü lüzumlu mukaddimleri ihzar ve tertip etmek gibi.

Binaenaleyh insanın en evvel ve en büyük vazifesi, tesbih ve tahmiddir. Evvela mazi, hal ve istikbal zamanlarında görmüş veya görecektir nimetler lisaniyla, sonra nefsinde veya haricinde görmekte olduğu in'amlar lisaniyla, sonra mahlukatın yapmakta oldukları tesbihatı şehadet ve müşahede lisaniyla Sâni'i hamd ü sena etmektir.

İ'lem eyyühe'l-aziz! İnsanı hayvandan ayıran şeylerden: Biri, mazi ve müstakbel ile alâkadar olmasıdır. Hayvan bu iki zamanı bihakkın düşünecek bir idrake mâlik değildir.

Birinci Fark: Mazi ve müstakbelle alâkadar olmak

İnsan yalnız içinde bulunduğu anı yaşamaz. **Geçmişî hatırlar, geleceği düşünür.** Dün yaptığı bir hatadan pişman olur, yıllar sonra başına gelebilecek bir hâdiseyi bugünden hesap eder. Ölümü, ihtiyarlığı, çocuklarının geleceğini, âhireti düşünür. Hayvanın idraki ise büyük ölçüde bulunduğu ana ve yakın ihtiyaçlarına bağlıdır. İşte insanın hem elemeleri hem de büyük gayeleri buradan doğar.

İkincisi, gerek enfüsî gerek âfakî yani dâhilî ve haricî şeylere taalluk eden idraki, küllî ve umumîdir.

İkinci Fark: Küllî ve umumî idrak

Küllî idrak ne demektir?

İnsan yalnız tek tek şeyleri görmekle kalmaz; onların arkasındaki **ortak manayı, kanunu ve neticeyi** de kavrar. Mesela sadece “Bu insan öldü.” demez; buradan **“Her insan ölümlüdür.”** hükmüne ulaşır. İşte bu, cüz’î bir hâdiseden küllî bir mana çıkarmaktır.

Hayvanla fark nerede?

Hayvan daha çok karşısındaki tekil hâdiselerle ilgilenir. Acıkır, yiyeceğe yönelir; tehlikeyi görür, kaçır. İnsan ise gördüğü tek bir hâdiseyi başka hâdiselerle birleştirir, mukayese eder ve umumî bir hüküm kurar. **Bir ağacın kuruduğunu görür, kuraklıkla ilişkilendirir; sonra “Su kesilirse canlılık zayıflar.” diye genel bir netice çıkarır.**

Enfüsî idrak

“Enfüsî” insanın kendi iç dünyasına ait olan şeylerdir. İnsan sadece “Şu an korkuyorum.” demez; korkunun sebeplerini düşünür, insanın genel zaaflarını kavrar. Kendi hastalığından hareketle **bedenin ne kadar âciz olduğunu**, kendi ihtiyacından hareketle **insanın ne kadar fakir olduğunu** anlayabilir.

Âfakî idrak

“Âfakî” ise insanın dışındaki âlemdir. İnsan bir çiçeğe bakar, sonra binlerce çiçekte aynı nizamı görür. Bir yıldızın hareketini inceler, sonra semadaki umumî düzene geçer. Yani tek bir mahlûktan hareket ederek **kâinattaki daha geniş kanunlara** ulaşabilir.

Bir arının bal yaptığını gören insan sadece “Bu arı bal yapıyor.” demez. Düşünür: Arının yapısı, çiçeğin nektarı, güneş, su, toprak, mevsimler... Bunların hepsini birbiriyle irtibatlandırır. Sonra **“Canlıların rızık, çok geniş bir düzen içinde hazırlanıyor.”** hükmüne ulaşır.

İman açısından manası

İnsanın bu küllî idraki tefekkürün de temelidir. Bir nimetten **Mün’im’i**, bir sanattan **Sâni’i**, bir düzenden **Müdebbir’i**, bir rahmet eserinden **Rahîm’i** anlayabilir. Tek bir eserden umumî bir marifete çıkabilir.

İnsan sadece **gören** değil, gördüğünden **mana çıkaran** bir varlıktır. Sadece hâdiseyi değil, hâdisenin arkasındaki kanunu; sadece eseri değil, eserin işaret ettiği daha geniş hakikati

kavrayabilir. İşte “idraki küllî ve umumîdir” denilmesinin manası budur.

Üçüncüsü, inşaata lâzım olan mukaddimleri keşif ve tertip etmektir. Mesela, bir evin yapılması için lâzım olan taş, ağaç, çimento misillü lüzumlu mukaddimleri ihzar ve tertip etmek gibi.

Üçüncü Fark: Mukaddimleri hazırlamak

İnsan bir neticeye ulaşmak için gerekli sebepleri önceden düşünür, sıralar ve hazırlar. Bir ev yapmak istiyorsa önce arsayı, projeyi, taşı, demiri, çimentoyu, ustayı hesap eder. Yani sadece neticeyi istemez; **o neticeye götüren basamakları da zihninde kurar.**

Bu özellik yalnız inşaatta değil, hayatın her alanında vardır. İnsan bir meslek sahibi olmak için eğitim alır, bir seyahate çıkmak için hazırlık yapar, bir hizmeti gerçekleştirmek için plan kurar. Bu da insan aklının **netice ile sebepler arasındaki bağı kurabilme kabiliyetini** gösterir.

Üçünün ortak noktası

Bu üç özellik insanın sıradan bir canlı olmadığını gösteriyor: **Geçmişten ders alır, geleceği hesap eder; tek tek hadiselerden küllî manalar çıkarır; hedeflerine ulaşmak için sebepleri tertip eder.** Yani insanın akli yalnız bugünü yaşamaya değil, **tefekküre, tedbire ve netice çıkarmaya** verilmiştir.

Binaenaleyh insanın en evvel ve en büyük vazifesi, tesbih ve tahmiddir. Evvela mazi, hal ve istikbal zamanlarında görmüş veya görecektir nimetler lisaniyla, sonra nefsinde veya haricinde görmekte olduğu in’amlar lisaniyla, sonra mahlukatın yapmakta oldukları tesbihatı şehadet ve müşahede lisaniyla Sâni’i hamd ü sena etmektir.

“Binaenaleyh” — yani netice şudur

Üstad, insanı hayvandan ayıran o üç hususiyeti anlattıktan sonra neticeye geliyor: **Madem insan geçmiş ve geleceği düşünebiliyor, iç ve dış âlemi küllî olarak okuyabiliyor ve hadiseler arasında bağ kurabiliyor; öyleyse onun en büyük vazifesi de yalnız kendi nimetine şükretmek değil, bütün bu geniş dairelerde Allah’ı tanıyıp hamd etmektir.**

“İnsanın en evvel ve en büyük vazifesi tesbih ve tahmiddir”

Tesbih, Allah’ı her türlü noksanlıktan tenzih etmektir: “Bu eserler başıboş, hikmetsiz, sahipsiz olamaz.” demektir. **Tahmid** ise görülen bütün güzellik, nimet ve kemalleri Allah’tan bilip O’na hamd etmektir.

Birinci daire: Mazi, hâl ve istikbal

İnsan yalnız bugünkü nimetini görmez. Çocukluğundan bugüne kadar verilen nimetleri hatırlar; şu anda sahip olduklarını görür; gelecekte hazırlanacak nimetleri de düşünür. Böylece şükrü yalnız “Bugün karnım doydu.” seviyesinde kalmaz. **Dün beni besleyen de O, bugün yaşatan da O, yarın rızkımı hazırlayacak olan da O.** der.

Maziye bakınca

Daha sen kendini bilmezken annenin sütü hazırlanmıştı. Sen talep etmeyi bilmezken hava, su, güneş, beden, organların senin için hazırlanmıştı. İnsan geçmişine baktıkça şunu görür: **Ben istemeden önce bana nimet verilmiş.** İşte mazi, insanı hamde götürür.

Hâle bakınca

Şu anda kalbin çalışıyor, nefes alıyorsun, gözün görüyor, kulağın işitiyor, sayısız hücren vazifesini yapıyor. Bunların çoğundan haberin bile yok. İnsan hâline baktığında da: **“Ben kendimi idare etmiyorum; ben idare ediliyorum.”** der ve hamd eder.

İstikbale bakınca

İnsan geleceği düşündüğünde de Allah’ın rahmetine muhtaç olduğunu görür. Yarın yiyeceği rızık, yaşayacağı günler, karşılaşacağı hâdiseler henüz elinde değildir. Hatta mü’min için en büyük istikbal âhirettir. Böylece insanın hamdi yalnız bugüne değil, **ebedî saadet ümidine kadar uzanır.**

İkinci daire: Enfüs ve âfak

Sonra insan kendi içindeki nimetlere bakar: akıl, kalp, hafıza, göz, kulak, dil, eller... Bunların her biri ayrı bir ihsandır. Ardından dış âleme bakar: güneş, yağmur, toprak, meyveler, hayvanlar, gece, gündüz... Ve fark eder ki **kendisinin dışındaki koca âlem de hayatına hizmet ediyor.**

“Nefsinde veya haricinde görmekte olduğu in’amlar lisanıyla”

Burada yalnız dil ile “Elhamdülillah” demek kastedilmiyor. **Nimetin kendisi de Allah’ın ihsanını ilan eden bir dil gibidir.** Göz, “Beni sana veren var.” der. Güneş, “Sana ışık gönderen var.” der. Su, “Seni yaşatan bir Rahmet sahibi var.” der. İnsan da bütün bu nimetlerin tercümanı olup: **“Elhamdülillâh.”** der.

Üçüncü daire: Mahlukatın tesbihatına şahitlik

İnsan yalnız kendi adına hamd etmez. Kâinattaki varlıkların hâlleriyle yaptıkları tesbihi de görür. Bir çiçeğin mükemmel yaratılışı, bir kuşun ölçülü bedeni, yıldızların nizamı, hücrenin işleyişi hep Sâni'ini gösterir.

İnsan bunlara bakıp: **“Bunların her biri Rabbini kendi diliyle tesbih ediyor.”** der. Sonra onların şuursuz veya kendi lisanlarıyla yaptıkları tesbihata şuuruyla iştirak eder.

İnsanın farkı burada ortaya çıkıyor

Çiçek güzeldir ama güzelliğini okuyamaz. Güneş vazifesini yapar ama bu vazifenin manasını insan gibi tefekkür etmez. İnsan ise hem kendi nimetini görür hem bütün mahlûkatın nimetini ve ibadetini okuyabilir. Bu yüzden insan adeta **kâinatın şuurlu tercümanı** olur.

Üstadın kurduğu silsile şudur: **İnsanın idraki genişse hamdi de geniş olmalıdır.** Geçmiş-şimdi-gelecek nimetlerine hamd eder; kendi içindeki ve dış âlemdeki nimetlere hamd eder; sonra bütün mahlûkatın tesbihatını görüp onların adına da Allah'ı sena eder.